

Inhoud

OPDRACHT II

PROLOG: GEBOREN IN EEN KRUITVAT 17

DEEL I

Europa: vervolgingen, oorlogen, kenteringen, deportaties

1907–1946 en een voorgeschiedenis

1. Rond de markthal 29
2. Bij de San Carlopier 43
3. De entree van Ernesto Krausz 57
4. Fantastische jaren in Triëst 74
5. In de zeepbel van Hietzing, Wenen, Eerste Wereldoorlog 85
6. Een nepsnor voor de keizer 103
7. De onstuitbare carrière van Ernesto Krausz 119
8. Twintig onder het fascisme 130
9. Boekarest: eerste aanraking met de avant-garde 148
10. Tussen Neuilly en Place Vendôme 160
11. Dramatisch en gevaarlijk, de vlucht naar de Verenigde Staten 173
12. Terugkeer naar Boekarest: eerste vorst van de Koude Oorlog 190

DEEL II

De jaren van de metamorfose

1946–1956

- 13. Spijbelen in het MoMA 207
- 14. Brug naar de Nieuwe Wereld 220
- 15. ‘Een specifieke stijl die ik gelukkig niet heb’ 233
- 16. De juiste man of gewoon een tangodanser? 243
- 17. Van Pollock tot De Kooning: op naar een eigen galerie 258

DEEL III

De onbetwiste leider van de Amerikaanse kunst

1957–1998

- 18. New York als magneet 271
- 19. Proefballon en meesterzet: de openbaring van Jasper 286
- 20. Een wervelwind van innovatie: ‘Ontdek elke week een genie!’ 299
- 21. De jaren van Solomon 315
- 22. De ‘Beatles-Biennale’ 332
- 23. De ‘vrijmoedige tiener’ en de ‘schalkse deugniet’ 353
- 24. De verovering van Europa 369
- 25. Een ‘éminence grise van de popart’? 383
- 26. ‘Henry’s tentoonstelling’ 402
- 27. Castelli’s manoeuvres, expansie en hegemonie 421
- 28. Een Beloofd Land ten zuiden van Houston Street 443
- 29. Moeilijke tijden voor Leo 474
- 30. Hommages, onderscheidingen... en een blijvende legende 498

Epiloog 527

Dankwoord	537
Noten	545
Register	585
Archieven	603
Met toestemming overgenomen teksten	604
Fotoverantwoording	606

Opdracht

‘Jij bent dus de nieuwe. Nou, je zult de stad stormenderhand veroveren met je oranje rok en je lange handschoenen! Waarom kom je morgen om een uur of vijf niet naar de galerie? Dan kun je de tentoonstelling zien, Roy leren kennen.’¹ Hij heeft een opening en dan blijf je meteen voor het feestje erna!’ Op deze welluidende verleidelijke manier begroette Leo Castelli me op een diner, twee weken nadat ik in New York was aangekomen om mijn taak als cultureel attachee van de Franse ambassade op me te nemen. Die ontmoeting in 1989, onze eerste, zette ogenblikkelijk de ongedwongen toon voor onze verhouding, die duurde tot zijn dood in 1999. Hoewel Castelli tweeëntachtig was en een gehoorapparaat had (een bijzonder onopvallend dingetje, bijna onzichtbaar), was hij nog in hoge mate een flirtende man van de wereld, die moeiteloos op zijn legendarische naam vertrouwde. Die avond vergezelde hij een nieuwe vriendin, Catherine Morrison, een elegante Britse architecte van in de veertig, en hij zat voortdurend met haar te giebelen, als een jonge minnaar.

Die dag ging ik zonder dat ik het wist tot ‘de entourage’ behoren, en dus pendelde ik tijdens mijn eerste jaar in de Verenigde Staten met hem van Minneapolis naar Basel, van Londen naar Houston en van New York naar Washington, voor de opening van Jaspers² laatste expositie. ‘Ik zal je alles leren wat je van de Amerikaanse kunst moet weten,’ verklaarde hij terwijl hij me boeken leende en me op zondagochtend meenam naar tentoonstellingen. Hij stelde me voor aan de schrijver Calvin Tomkins, aan verzamelaars als de Daytons en Barbara Jakobson, aan de conservatoren Christian Gelhaar en Nan Rosenthal, aan de galeriehouders Ileana en Michael Sonnabend en aan vele anderen. Tien jaar lang werd zijn rol als mijn privéleraar voor Amerikaanse kunst vergemakkelijkt doordat we nog geen straat bij elkaar vandaan woonden. Maar zijn toewijding aan de missie liet zich niet echt bepalen door gemak, zoals duidelijk bleek wanneer hij uitweidde over Clement Greenberg, Alfred Barr, Jackson Pollock, Pierre Matisse, Andy Warhol

NEW YORK, OKTOBER 1990

Met de auteur als cultureel attachee van de Franse ambassade in de Verenigde Staten

en Sidney Janis, zonder zich om tijd te bekommeren. Hij was even gedreven wanneer hij me meenam naar kunstveilingen bij Sotheby's en Christie's om te kijken hoe zijn kunstenaars werden verkocht voor steeds exorbitantere prijzen, wanneer hij me inwijdde in het werk van Eva Hesse in het Whitney Museum, vertelde over zijn schenking van Bobs *Bed* aan het MoMA, zich herinnerde dat hij Franks eerste *Monochromes* had gezien toen de kunstenaar nog maar net was afgestudeerd aan Princeton, of herinneringen ophaalde aan de onvergetelijkste momenten met Jim en met Ellsworth.³ Maar niets evenaarde zijn opgetogen zeggingskracht wanneer hij over Jasper begon te praten of wanneer hij in het gezelschap van Jasper was.

In feite waren maar weinig mensen werkelijk immuun voor Leo's charme. Zelfs wanneer hij onverwachts omstreeks middernacht met een groep vrienden een restaurant in stapte, of het nu in New York of Venetië was, dekten de kelners en de ober stevast een tafel voor hem en behandelden ze hem als een filmster. Er werd geroepen '*Bellini per tutti...*' en de avond kwam op gang! Een paar uur in zijn gezelschap kon een betoverende ervaring zijn. Als hij had besloten dat hij je zou adopteren, zoals mij was overkomen, was de spanwijdte van de vleugels die hij boven je uitspreidde buitengewoon indrukwekkend, naar wat voor geliefde plek hij je ook meenam. Hij was echter niet alleen zo innemend door zijn hoffelijke persoonlijkheid, maar ook door een soort eeuwige jongensachtigheid, zoals toen hij met onmiskenbare trots in perfect Frans 'Le Corbeau et le Renard' van La Fontaine voor me opzei. Of tijdens een van onze laatste museumbezoekjes samen, omstreeks kerst 1998, om in het MoMA een Schiele-expositie te bekijken. Op de tentoonstelling was een mooie en onbekende serie erotische aquarellen te zien, en terwijl Leo de gestalten van naakte vrouwen bijna met vrome achting bekeek, stapte hij dichterbij naar één aquarel toe en zei met een ondeugende glimlach: '*Questo vorrei prenderlo a casa per guardarmelo bene.*' ('Deze zou ik graag mee naar huis nemen om eens nader te bekijken.')

In de loop der jaren heeft Leo me bij stukjes en beetjes over zijn leven verteld. Hij had het erover dat hij op zijn achttiende Edoardo Weiss – een leerling van Freud en de vermaardste psychoanalyticus van Triëst – had geraadpleegd omdat hij het moeilijk had gevonden 'om meisjes te benaderen'; hij had het erover dat hij zaken had besproken met Mihai Schapira, zijn schoonvader, die hem *un bon à rien* (een niksnut) had genoemd omdat hij op zijn vijftigste nog altijd van het geld van zijn vrouw leefde. Hij praatte over zijn maîtresses, zijn echtgenotes, zijn kinderen, over Triëst, Wenen, Parijs, Boekarest en New York. Al mijn indrukken ontstonden natuurlijk binnen de context van New York in de jaren negentig, in Leo's wereld, onder de betovering en choreografie van Leo, de onovertroffen schepper van mythen.

Pas tien jaar later, pas na zijn overlijden, zou ik beginnen aan mijn eigen onderzoek, terwijl ik de paar aanknopingspunten volgde die hij me had gegeven. En het zou nog langer duren voor het me was gelukt een paar van die brokstukken met elkaar te verbinden. Ik reisde per vliegtuig, per boot, per trein en per auto, ging in de loop van vier jaar een stuk of zes keer naar Triëst en ook naar Udine, Venetië, Monte San Savino, Milaan, Wenen, Budapest, Siklós, Boekarest, Parijs, São Paulo, San Francisco en New York; ik diepte archieven op in het Italiaans, Hongaars, Hebreeuws, Duits, Frans en Engels; ik kwam in contact met archivarissen, historici, rabbijnen, medewerkers van

synagogen, kerkenraadsleden, burgemeesters, bankiers en mensen die bij verzekeringsbedrijven werkten; ik heb gesprekken gevoerd met neven en nichten, achterneven en -nichten, de kinderen van broers en zusters en ook met hun kinderen, en ik ben eveneens naar alle huizen geweest waarin hij heeft gewoond en heb de graven met voorouders bezocht op joodse begraafplaatsen in Italië en Hongarije. Aan het eind van mijn speurtocht kon ik in de reeks deportaties en omzwervingen die zijn familie heeft moeten doorstaan een veel complexer, veel fascinerender en veel tragischer verhaal over zijn afkomst onderscheiden dan dat van de moeiteloos joviale figuur die hij zelf had gesuggereerd. En daardoor vroeg ik me af: wat wilde Castelli zo vastberaden bereiken door zichzelf op deze manier neer te zetten, door onophoudelijk dezelfde paar oude verhalen op te dissen die, hoe aardig ze ook mochten zijn, uiteindelijk een doodlopende weg waren als je hem wilde begrijpen?

Vervuld van opwinding door het raadsel hield ik vol, alsof ik een strafzaak onderzocht. Tot de allermooiste momenten tijdens mijn reizen behoren de gebeurtenissen in Monte San Savino, bijvoorbeeld toen Renato Giulietti uit een massa enorme perkamentrollen een pagina uit 1787 pakte waarop stond: *'Nazione Ebra, Famiglia Castelli... Castelli, Aarone, 50... Castelli, Anna, 30... Castelli, Giacobbe, Figlio, 9... Letizia, Figlia, 20... Sabatino, Figlio, 21...'* Het was ook een gedenkwaardige dag toen Mariu Hassid me in Triëst in mijn hotelkamer een grote envelop bezorgde met daarin een wit vel papier waarop in het Italiaans stond: *'Comunità Ebraica di Trieste, Copia Integrale Dell'Atto Di Nascita... Anno: 1907; Giorno e mese della nascita: 4 settembre; Data Ebraica: 25 Ellul; Nome del neonato: Leo'*, waarna een Hebreeuwse vertaling volgde. Of die ochtend in April in Göntér, een bloeiende handelsstad op de grens van Hongarije en Kroatië, met een Turkse moskee op een heuvel boven de stad, toen ik het huis van de familie Krausz vond, midden in een grote wijngaard, die de huidige eigenaar net te paard inspecteerde. Of de ontroerende uren die ik heb doorgebracht met 'Giorgio' (Dokter George Crane, Leo's broer) in zijn verzorgingshuis in San Francisco, of de lunch bij de Yale Club in New York met Robert Reitter, de zoon van Leo's zuster, die me de documenten gaf over wat er in de oorlog met de familie in Budapest was gebeurd; het ontbijt in het Phillips Hotel met Mariève Rugo, de dochter van Ileana's zuster, die me een heleboel materiaal gaf over het luxueuze leven dat Leo met zijn eerste vrouw Ileana en haar familie, de Schapira's, in Boekarest had geleid. En terwijl al die prachtig gekleurde stukjes op hun plaats vielen, bleek ik een verrassend mozaïek voor me te hebben, veel rijker en complexer dan de simpele figuur die naar voren was gekomen uit het

handjevol anekdotes dat Leo eindeloos was blijven herhalen.

Ik begon te beseffen dat het verhaal van Leo Castelli's familie de kunstgeschiedenis heel toepasselijk, heel boeiend op de voet had gevolgd door in de Renaissance te beginnen in Toscane, verder te gaan door het barokke Italië, het expressionistische Wenen, het modernistische Boekarest, het surrealistische Parijs en te belanden op de kust van het abstract expressionistische New York, om ten slotte aan het eind van de twintigste eeuw kunstenaars te zien opkomen die zich bezighielden met het postdadaïsme, popart en minimal art. En het was een verhaal dat alle kenteringen en deportaties bevatte waardoor Europese joden vernieuwing hadden kunnen zaaien in de hele wereld van de moderne kunst. In het erfgoed van generaties geniale handelaars en makelaars uit Monte San Savino en Triëst vond ik een kant en klaar model dat een verklaring vormde voor Castelli's talenten als uitmuntende netwerker en stuwende kracht. Maar toen ik in het depot van de Universiteit van New York een boek vond met lezingen over handelsagenten in het vroeg-moderne Europa werd me pas duidelijk hoezeer hij beantwoordde aan het ideaal van die ondernemende voorouders, die allemaal 'bijzonder mobiel en zeer bereisd waren, uit immigrantenfamilies stamden... hun talen spraken en beschikten over een cruciale kennis ten aanzien van plaatselijke handelsgebruiken, netwerken en routes.'⁴ Ik raakte er stellig van overtuigd dat Castelli's ongeëvenaarde gave alleen volledig kon worden begrepen binnen de context van deze lange traditie en dat ik zijn verhaal wel móést verankeren in de Renaissance, in Toscane.

Proloog: geboren in een kruitvat

Ik ga dood van verveling en van de kou... de barbarij rukt op... De bora waait twee keer per week, de harde wind vijf keer. Ik bestempel iets tot harde wind wanneer je doorlopend je hoed moet vasthouden. Ik bestempel iets tot de bora als je bang bent dat je arm zal knappen.

Stendhal aan madame Ancelot¹

*Co'un colpo de bora
Un sior se scapela
Le côtoie in aria
Ghe va ala putela*

*La va dapertuto,
Ma questa xe bela:
Che ti te la trovi
Perfin in scarsela!*

*Comare, che bora
Comare, che inferno
Che vada in malora
La bora e l'inverno!²*

Versje uit Triëst

‘Leo Castelli, u wordt wel eens omschreven als de Vollard van de popart: hebt u moeite met deze omschrijving?’

‘Nee, helemaal niet. Integendeel, ik ben er nogal trots op, maar ik geloof dat de vergelijking mank gaat.’

‘Mag ik eerst een alternatief opperen, dat even onvolmaakt is als de eerste omschrijving? Als ik nu eens zou zeggen dat Leo Castelli de Metternich van

de kunst is, dat hij altijd vier à vijf zetten verder denkt dan de andere kunsthandelaars, net als bij een schaakwedstrijd, zou dat beter kloppen?’

‘Goed, moet u horen. Aangezien ik moderne geschiedenis heb gestudeerd ben ik aardig bekend met die Metternich – hij was zonder meer een buitengewoon politicus. In deze moeilijke tijden zouden we zo’n bekwame man heel goed kunnen gebruiken! Hoe het ook zij, om plannen te maken, de belangen te behartigen van kunstenaars, van de kunst zelf, tentoonstellingen te organiseren en dergelijke moet je uiteraard een specifieke strategie hebben; zulke dingen kun je niet zomaar improviseren... Dus zou ik zeggen, hoewel de vergelijking volgens mij niet helemaal opgaat, waarom niet?’

‘Heel hartelijk bedankt, meneer Castelli. Ik hoop u spoedig weer in onze uitzending te hebben en u binnenkort misschien persoonlijk te ontmoeten.’

‘Ik kan u zeggen dat het voor mij een waar genoegen was om met mijn geboortestad te kunnen praten, een stad waar ik heel veel van houd en waar ik altijd met enorm veel genegenheid aan terugdenk.’

Met dergelijke clichés eindigde het telefonische interview op 12 februari 1984, een gesprek tussen Nadia Bassanese in de RAI-studio in Triëst en Leo Castelli in zijn appartement in New York. Het zou de volgende dag worden uitgezonden op RAI-Venezia Giulia in een serie over hedendaagse kunst die werd geproduceerd door Bassanese, een kunsthandelaar uit Triëst. Na het formele interview was het telefoongesprek nog een paar minuten doorgegaan; voor hij ophing stelde Castelli een vraag, een onmiskenbaar teken van saamhorigheid tussen twee mensen die uit Triëst kwamen, een bewijs van zijn talent om weer contact te maken nadat hij tweeënvijftig jaar uit zijn geboortestad was weggeweest: ‘*C’è la bora oggi?*’³

New York, 12 februari 1984, 9 uur ’s morgens. In zijn appartement aan Fifth Avenue bij Seventy-seventh Street hing Leo Castelli de telefoon op. Hij ging vlug verder met zijn dagelijkse ritueel. Koffie, *The New York Times*, even bellen met Ileana, zijn eerste vrouw, een discussie met Toiny, zijn huidige vrouw, over hun zoon Jean-Christophe, die inmiddels op Harvard zat. Over een paar minuten zou hij zijn BMW uit de garage halen en naar zijn galerie in SoHo rijden, zoals hij elke dag deed. Zijn agenda was als altijd overvol: lunch met de verzamelaar graaf Panza di Biumo, die in New York was, een interview met een Duitse journalist, terug naar zijn galerie op Greene Street 142, waar van 28 januari tot 25 februari de expositie *Jasper Johns: Paintings* liep – de eerste solotentoonstelling van de kunstenaar sinds 1976. Daarna moest hij naar een afspraak met Jasper voor diens vertrek naar Sint Maarten en naar een liefdadigheidsdiner voor het New Museum.

Op de expositie van Johns hingen ook *Racing Thoughts* (1983) en *Racing*

Thoughts (1984), werken die geïnspireerd waren door Castelli's leven. Daarop gaf Johns, Castelli's ondoorgrondelijkste kunstenaar, met wie hij een zeer nauwe band had, op zijn eigen raadselachtige manier alle puzzelstukjes weer waaruit Castelli's persoonlijkheid bestond – een gescheurde foto van Leo, de mysterieuze glimlach van de Mona Lisa – en speelde hij met de eend / het konijn uit Wittgensteins *Philosophical Investigations*. Gezamenlijk vormden ze een totemachtige imitatie van de complexiteit van Castelli's persoonlijke geschiedenis. De woorden *chute de glace*, in het Frans en in het Duits, en de titel, *Racing Thoughts*, zouden kunnen zinspelen op Castelli's vaardigheid als bergbeklimmer in de Dolomieten, het moeilijkste gebergte van Europa, of zouden een soort metafoor kunnen zijn voor Triëst, een uitermate en onrustbarend veranderlijke stad toen hij er werd geboren. Castelli zou *Racing Thoughts* (1984) verkopen aan Jane en Bob Meyerhoff voor 850 000 dollar, het grootste bedrag dat de Castelli Gallery ooit voor een schilderij had gekregen! Zodra de cheque arriveerde, stuurde de dolgelukkige galeriehouder er per koerier een fotokopie van naar zijn vrouw in *uptown* Manhattan.⁴

'Ik ben geen kunsthandelaar. Ik ben galeriehouder,' zei Castelli met nadruk tegen me, maar zelfs als hij liever een minder blits klinkend beroep opeiste, was er toch geen andere kunstverkoper ter wereld die de media zo handig bespeelde. Hij vond het heerlijk om journalisten te ontvangen, hen met anekdotes te bestoken en telkens weer opnieuw zijn persoonlijke mythe te creëren, de mythe van de erudiete Europeaan die moeiteloos alles wat hij aanraakte in goud liet veranderen. En toch is Castelli opgekomen binnen de context van een politieke en historische tragedie: de tragedie van de Europese joden in de nazitijd, want zijn wortels lagen verankerd in een familiegeschiedenis die veel complexer was dan hij ooit heeft toegegeven in zijn oppervlakkige kletspraatjes met de pers. Het verhaal van zijn familie overlapt de geschiedenis van de Europese kunst en voert ons terug naar Toscane ten tijde van de Renaissance, waar zijn voorouders vermoedelijk het pad hebben gekruist van Piero della Francesca en Vasari. Die achtergrond roept de hypothese op dat Castelli's uitzonderlijke bekwaamheid om te bemiddelen tussen geld en kunst een lang gecultiveerd, bijna genetisch bepaald, talent is dat is gevormd door eeuwen van politieke en sociale vervolging... Maar laten we niet op de zaken vooruitlopen.

Castelli wachtte tot hij vijftig was voor hij aan de slag ging, zijn eerste galerie opende en uiteindelijk de beroemde Leo Castelli werd, die tijdens de laatste veertig jaar van de twintigste eeuw een revolutie heeft ontketend in de status van de Amerikaanse kunstenaar en alle regels van de kunsthandel heeft veranderd. In de eerste helft van zijn leven was hij echter een man met

diverse verschillende identiteiten, in verschillende landen en verschillende steden, omringd door veel sterke persoonlijkheden, die zowel invloedrijk als beschermend waren. In Triëst zijn vader, Ernesto Krausz, in Boekarest zijn eerste vrouw Ileana en haar vader, Mihai Schapira, in Parijs zijn eerste partner, René Drouin, en ten slotte in New York de verzamelaar en kunsthedelaar Sidney Janis. ‘Wanneer ik het onbewust over “mijn leven” heb,’ schrijft Stefan Zweig, ‘vraag ik me in weerwil van mezelf wel eens af: wélk leven?’ Die vraag, die wordt gesteld door een andere culturele kosmopoliet, is een goede samenvatting van de Midden-Europese ervaringen in het begin van de twintigste eeuw.

Castelli had het zelden over zijn geboortestad. ‘Het feit dat ik in Triëst ben geboren en daar de eerste jaren van mijn leven heb gewoond is van enig belang, hoewel dat heel lang geleden was,’⁶ verklaarde hij abrupt als ernaar werd gevraagd. Hij was er weggegaan toen hij vierentwintig was en toen was Triëst voor hem een ver, slaperig provinciestadje en uiteindelijk, in Leo’s denken, verleden tijd. Maar onderzoek naar Leo’s leven in New York onthult dat het toch geen voltooid verleden tijd was. Door in archieven te duiken, de voornaamste spelers te ondervragen en weer voor rechercheur te spelen, ontdekte ik dat Leo, net als Stefan Zweig, een man met veel levens was, een knooppunt, iemand in wie de verhalen samenkwamen. En toen die werkelijkheid zich openbaarde, werd het raadsel alleen maar groter: wie was Leo Castelli precies? En wie zou dat kunnen weten?

Achter zijn legendarische beminnelijkheid verborg Castelli wel degelijk geheime plekken, in de allereerste plaats Triëst. Hij ging er nooit op in dat hij daar bijna een kwart van zijn leven had doorgebracht onder een andere naam: Leo Krausz. Het was een periode die afwisselend gelukzalig en problematisch was geweest, die doordrongen was van alle politieke omwentelingen uit die tijd. Zijn vader zou de naam ‘Krausz’ veranderen in ‘Krausz-Castelli’ en vervolgens in ‘Castelli’ (de meisjesnaam van zijn vrouw), daartoe gedwongen door de regering-Mussolini, die eiste dat de achternamen werden veritaliaanst. De verandering, die op 3 december 1934 bij koninklijk besluit in Rome officieel verplicht was geworden, is op 9 januari 1935 vastgelegd in het bevolkingsregister van de stad: ‘De familie Krausz heeft het recht de naam “Castelli” aan “Krausz” toe te voegen en de naam “Krausz-Castelli” te gebruiken.’⁷ Tijdens de eerste decennia van de twintigste eeuw leek Triëst een ‘uitstekend historisch klankbord’ voor de rest van Europa, maar het bleek, met name voor de familie Krausz, een plaats te zijn met ‘een ongewone seismische gevoeligheid’.⁸ Deportaties, kenteringen en aanpassingen om historische, politieke, geografische, economische en raciale redenen: er zou hun niets bespaard blijven.

Door de overvloed aan literatuur waartoe Triëst heeft geïnspireerd kunnen we het eigenaardige lot volgen van dit voormalige handelscentrum van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie, een natuurlijk slachtoffer door zijn geografische ligging, ten prooi aan de intriges van de Europese politici. We kennen het historische *diminuendo*: een bloeiende havenstad onder de Habsburgse monarchie, die na de Eerste Wereldoorlog en de annexatie door het koninkrijk Italië begon aan een langdurig verval tot het de slaperige provinciestad was geworden die het nog altijd is, bekend om de bezadigde handel en de levensverzekeringen. Het is een stad met talloze ongerijmdheden: haar locatie, onverwacht gelegen op een smalle kuststrook aan de Adriatische Zee, tussen de bergen en de zee, tussen Oostenrijk en Kroatië, waardoor ze totaal verschillende Oostenrijkse, joodse, Slavische en Griekse gemeenschappen heeft opgenomen; een imposante architectuur, nu bijna te imposant; een cafécultuur die niets opmerkelijks oplevert: het San Marco, het Tommaseo, het Stella Pollare en het I Specchi zijn plaatsen om te schrijven, te praten en vrolijk te zijn, die nu alleen bezadigde charme verschaffen terwijl ze vroeger de verbeelding lieten ontbranden. Triëst was ooit vermaard om de beroemde schrijvers die het voortbracht, voor wie het als onderwerp en als muze fungeerde,⁹ om zijn betoverende uitwerking op literaire beroemdheden die op doorreis waren¹⁰ en uiteraard om de bora, zijn unieke wind, die ontstond in de koude bergen in het noordoosten, waarna hij met een snelheid van bijna honderdvijftig kilometer per uur op de Adriatische Zee af stormde. Op sommige dagen was hij zo sterk dat de plaatselijke bevolking zich moest vastklampen aan de ‘antibora-touwen’,¹¹ die strategisch door de straten waren verspreid om te voorkomen dat de mensen zouden wegwaaien.

De bora, een bron van inspiratie voor talloze spotprenten, foto's, populaire zegswijzen en wetenschappelijke commentaren, is het gevolg van een geologische onregelmatigheid. Hoewel de Alpen – die richting de Balkan hoger worden en langs de oostkant van de Adriatische Zee lopen – Italië over hun volle lengte beschutten tegen de ijzige winden van Midden-Europa, is er ‘tussen de bergen Nanos en Nevoso een vreemde spleet, een breuk, een gat, als een deur die moeder Natuur heeft vergeten dicht te doen.’ Volgens de meteoroloog Giuseppe Ongaro ‘komt door deze deur... de zware koude lucht die zich in het noordoosten verzamelt en ophoopt, en... daarvandaan wervelt de bora fel over Triëst naar de Adriatische Zee’.¹² Hij heet de *bora scura* als hij vermengd met regen de nietige paraplu uit je hand zwiept, de *bora neverina* als hij de sneeuw optilt en weer in surrealistische duinformaties neerzet, *il borino* als hij vriendelijk waait en *bora nera* als hij kranen,

schepen en treinen omblaast met de kracht van een cycloon.¹³

Hoe kunnen we de verleiding weerstaan om deze twee vormen van kwetsbaarheid met elkaar te vergelijken: de geografische realiteit van een geteisterde stad, verweerd door de elementen, en het politieke Triëst, verscheurd door diplomatieke fiasco's, de onbetwistbare achilleshiel van Europa? Het eerste aspect lijkt er bijna op aan te dringen domweg een allegorie van het tweede te zijn. Er zijn min of meer willekeurige verklaringen gegeven voor de uitwerking van dit meteorologische verschijnsel op de bewoners van de stad, op de psychologie van de 'mensen van de bora'.¹⁴ Eén theorie is ontwikkeld door Giacomo Debenedetti en wordt vermeld door Umberto Saba: "Jullie, als burgers van Triëst," zei Debenedetti gisteren tegen me, 'zijn werkelijk kinderen van de wind. Daarom zijn jullie zo gek op ethiek en excuses, op waar gebeurde en sterke verhalen: omdat jullie zijn geboren in de stad van de bora.'¹⁵ We kunnen de sfeer in Triëst inderdaad niet getrouw weergeven zonder een beroep te doen op de begaafde zonen ervan, hoewel die het niet met elkaar eens zijn. Umberto Saba en Italo Svevo zien het als 'het epicentrum van spirituele aardbevingen',¹⁶ maar Scipio Slataper begroet het als 'vreedzaam en tolerant, de stad van *si*, van *ja*, van *da*, [die weer kan veranderen] in een brandpunt van een culturele synthese',¹⁷ terwijl Angelo Ara en Claudio Magris Triëst definiëren op grond van zijn 'grensidentiteit'¹⁸ gedurende zijn hele geschiedenis.

Plaatselijke schrijvers reageren graag met symbolische constructies op het veranderlijke Triëst, terwijl buitenlanders in hun dagboeken melding maken van een zekere 'malaise', een soort ongerustheid. 'Deze stad, die gelijkmatig is gebouwd, ligt onder een nogal mooie lucht, aan de voet van een kale bergketen; er is niet één monument. Het laatste zuchtje wind uit Italië luwt op haar rivieroevers, waar de barbarij begint',¹⁹ merkt Chateaubriand op. 'Het is niet Italië, het is slechts de antichambre van Italië',²⁰ schrijft Stendhal, terwijl Gérard de Nerval de stad 'naargeestig' vindt²¹ en het er volgens Rilke ronduit 'afschuwelijk' is.²² Dostojevski noemt het 'een abstracte en bedachte stad',²³ eigenlijk net als Sint Petersburg: 'Want Triëst is net als Sint Petersburg het product van een verordening van overheidswege en niet vanzelf ontstaan, door een natuurlijk proces.' Door zijn nihilisme is niets misschien zo veelzeggend als de waarneming van Hermann Bahr, die in zijn reisdagboek schrijft, op de dag waarop Leo Krausz werd geboren: 'Triëst is geen stad. Je hebt de indruk dat je nergens bent. Voor mijn gevoel zweefde ik in de onwerkelijkheid.'²⁴

In die 'onwerkelijke' plaats groeit Leo Krausz dus op, toen net de nationale identiteit, het economische lot, de politieke status en zelfs de taal en de

munt van de stad veranderden. Triëst, het brandpunt van enorm politiek, financieel en geostrategisch gekonkel tussen de Donaumonarchie en het koninkrijk Italië. Triëst, de inspiratie voor James Joyce terwijl hij de moderne roman opnieuw bedacht, en voor de anarchistische kreet van Filippo Marinetti: 'Triëst! Jij bent ons enige echte kruitvat! Al onze hoop is op jou gevestigd!'²⁵ Een stad, een kruitvat, waar in één explosief decennium *Ulysses*, het futuristisch manifest en Leo Castelli het licht zagen.

Op 4 september 1907 komt Leo Castelli ter wereld, het tweede kind van Ernesto Krausz en Bianca Castelli, geboren uit een huwelijk dat vermoedelijk was geregeld door de plaatselijke rabbijn, tussen een hoge, onlangs gearriveerde functionaris van de Wiener Bankverein en de dochter van een plaatselijke familie uit de middenklasse. In hen kwamen twee gemeenschappen samen, allebei joods, maar verder in alle opzichten anders: de eerste, van de Hongaarse joden, asjkenazisch, progressief en nomadisch, trok naar Triëst in de hoop te profiteren van de financiële dynamiek; de tweede Italiaans, sefardisch, nog altijd getekend door de jaren in het getto, had hier haar toevlucht gezocht voor religieuze vervolgingen.

Triëst was al vanaf de vijftiende eeuw een toevluchtsoord voor veel sefardische joden die waren verdreven uit Spanje, Griekenland, Turkije en diverse Italiaanse provincies, en was een van de weinige steden aan de Middellandse Zee waar joden bepaalde handelsprivileges kregen, die 'zelfs een christen niet kon verwerven'.²⁶ Daarom was de twintigjarige Giacobbe Castelli, Leo's betovergrootvader, in 1799 vanuit het Toscaanse Monte San Savino naar Triëst gekomen. Giacobbe was de zoon van Aarone Castelli (die in het register wordt aangeduid als *Ebreo* of 'joods') en zijn vrouw Anna, en de broer van Sabato, Vitale en Sara. De familie was uit haar geboortestad verdreven door de in naam christelijke beweging Viva Maria. Op 3 juni 1803 trouwde Giacobbe Castelli in de synagoge van Triëst met Susanna di David Jacchia. Toen hun eerste zoon werd geboren kreeg hij volgens de joodse traditie de naam van Giacobbes vader, Aarone. Deze tweede Aarone Castelli was de flamboyante overgrootvader van moederszijde van Leo Castelli. In 1867 won hij de jackpot (dertigduizend goudguldens) in de Signoria, de loterij van Triëst: hij kocht een rijtuig en leidde een luxueus leven, met lakeien met witte handschoenen en privéleraren voor zijn kinderen, waardoor hij het gemakkelijk verkregen fortuin er in een paar jaar doorheen joeg.

Hoewel de galeriehouder in New York soms geamuseerd terugdacht aan zijn schilderachtige voorvader, en hoewel hij had gehoord dat zijn voorouders van moederszijde oorspronkelijk uit Monte San Savino in Toscane kwamen, heeft hij nooit naar meer bijzonderheden gezocht. 'Je moet eens

door Monte San Savino dwalen, de stad van mijn voorouders, en op de begraafplaats naar graven met de naam Castelli zoeken...,' spoorde Leo me op een dag aan, met die typische mengeling van provocatie en luchthartige charme. Maar op zijn eigen omzwervingen zocht hij alleen naar kunst. Als hij me in de zomervakantie in Cortona kwam opzoeken, eerst, in 1991, in het gezelschap van Catherine Morrison, vervolgens, in 1994 en 1995, met Barbara Bertozzi, wilde hij beslist de kerk van Santa Maria del Calcinaio bezoeken, die in 1475 was gebouwd door Francesco di Giorgio Martini (1439–1502), om telkens weer opnieuw de *Annunciatie* van Fra Angelico te zien (ca. 1445), waarop de woorden van de engel verbazingwekkend genoeg achterstevoren zijn gespeld. Hij genoot ervan om het huis van Pietro Da Cortona (1596–1669) te bezoeken, wilde altijd naar Città di Castello om Rosso Fiorentino's (1495–1540) *Kruisafname* (1528) te bekijken en wilde natuurlijk weer naar de Chiesa San Francesco in Arezzo om de fresco's (1452–1459) van Piero della Francesca (1410/20–1492) nog eens te bewonderen.

Maar ondanks deze tochtjes op de grens van Toscane en Umbrië, naar dorpen in de Val di Chiana, vaak maar enkele tientallen kilometers bij elkaar vandaan, allemaal aan wegen die naar Monte San Savino voerden, uitte Leo nooit ook maar het geringste verlangen om een bezoek te brengen aan de stad van zijn voorvaderen, waaruit elk spoor van de joodse gemeenschap was verdwenen, met uitzondering van de *antico borgho della sinagoga* (de oude wijk van de synagoge), de scharnieren van de poortdeuren, die verankerd waren in de steen waardoor de grens van het getto werd aangegeven, en de vroegere joodse begraafplaats, die nu was overwoekerd door braamstruiken, 'daarbeneden, aan de rand van de stad, in de buurt van Campaccio, aan de overkant van de beek die we de Ghisio noemen,' zoals iemand uit de buurt me in de zomer van 1990 de weg heeft gewezen.

Het verhaal van de Castelli's en de Krauszen moet eerst worden verteld, en het vormt een boek binnen een boek. We pakken de draad op tijdens de Renaissance in Monte San Savino, waar Castelli's voorouders van moederszijde het Italiaanse stadje nieuw leven inbliezen door voorspoedig handel te drijven. Dan volgen we hen tijdens hun deportatie waardoor ze in Triëst belandden, waar ze nieuwe vrijheden genoten en opnieuw een bloeiende zaak opzetten. Vervolgens ontdekken we de Krauszen, Leo Castelli's voorouders van vaderskant, die landeigenaars waren binnen de Donaumonarchie en grote achting hadden voor de keizerlijke familie. Ernesto, Leo's vader, verliet zijn dorp op de grens met Kroatië om te paard naar Triëst te gaan, waar hij al snel een van de belangrijkste bankiers zou worden. Triëst, waar Leo is geboren, lag in Europa op een drempel, lag erbinnen en erbuiten, en als seismo-

graaf van de Oude Wereld bezorgde het hem het gevoel dat alles voortdurend in beweging was, wat zijn geboorterecht was. En het gaf hem nog iets anders. Ondanks de mythen waarin hij zichzelf versluiserde, werd Castelli door deze plaats een toonbeeld van moderne joodsheid. ‘Ik heb zijn joodse kant nooit goed begrepen,’ vertelde zijn zoon Jean-Christophe me. ‘Tijdens mijn jeugd in New York ging ik naar bar mitswa’s en etentjes met Pesach, en drie kwart van mijn vrienden was joods. Dan vroeg mijn moeder aan mijn vader: “Waarom vertel je hem niet wat?” Hij heeft nooit echt veel gezegd over zijn verleden. Hij was volkomen bereid antwoord te geven op alle vragen die ik had, soms zelfs zeer uitvoerig! Maar achteraf hadden de anekdotes of herinneringen vaak iets algemeen. Het was moeilijk voor hem om het persóónlijke te voelen, en misschien was zijn joodsheid voor mijn vader een van de persoonlijkste dingen van allemaal en daardoor ook het moeilijkst te bereiken. Hij werkte aan zijn mythe, hij bracht zijn mythe aan de man, en er waren maar weinig mensen die er niet in geloofden.’²⁷

Leo Castelli heeft me nooit het hele verhaal verteld, maar hij heeft me net voldoende aanwijzingen gegeven om aan mijn zoektocht te kunnen beginnen. En daarom beginnen we met wat ik in Monte San Savino heb gevonden over de geschiedenis van de Castelli’s, joden uit Toscane, voorouders van de uitmuntende Amerikaanse kunsthandelaar, de grootste galeriehouder van de tweede helft van de twintigste eeuw: een episch verhaal over omzwervingen en vervolgingen, dat begint tijdens de Renaissance en eindigt met het verbazingwekkende succes in de Nieuwe Wereld aan de vooravond van de eenentwintigste eeuw.